

STUDII

MARCHEAZĂ CODUL CIVIL DIN 1864 O EVOLUȚIE ÎN MATERIA DREPTURILOR SUCCESORALE AB INTESTATO ALE SOȚULUI SUPRAVIEȚUITOR?¹

Irina BARDOCZI *

Résumé : Le Code civil roumain de 1864, marque-t-il une évolution pour les droits successoraux ab intestato du conjoint survivant ? Je me propose d'analyser les droits successoraux ab intestato du conjoint survivant à partir de la moitié du XVIIIème siècle jusqu'à la moitié du XXème siècle. Je vais partir des législations roumaines applicables en Valachie et en Moldavie (I) en arrivant au Code civil roumain de 1864 (II). Tenant compte qu'après la libération des provinces, des règles diversifiées appartenant aux systèmes juridiques étrangers trouvaient leur application sur le territoire actuel de la Roumanie, je me propose également d'analyser la situation du conjoint survivant selon ces règles (III).

Après cette démarche, je vais essayer de déterminer les principes qui guidaient les législateurs dans le processus d'élaboration de ces règles et, en étudiant la jurisprudence, j'essayerai d'apprécier la qualité des dispositions du Code civil de 1864, en observant leur efficacité et leur actualité ainsi que les tendances législatives dans cette matière.

Tenant compte aussi de l'entrée en vigueur de la Loi 319/ 1944 concernant le droit successoral du conjoint survivant, se pose la question si la manière dont la situation était déjà réglée était en concordance avec la réalité, si elle reflétait les rapports existants entre les membres de la famille ou si elle était anachronique et qu'elle justifiait l'intervention du législateur.

Cuvinte cheie: soț supraviețuitor, moștenire, cod civil 1864, vechiul drept românesc

Mots clés: conjoint survivant, succession, code civil de 1864, Ancien droit roumain

Fiind în strânsă legătură cu instituția familiei, materia succesiunilor are o dinamică proprie, determinată concomitent de factori sociali, economici, politici, religioși. Tocmai de aceea este foarte important ca în analizarea acesteia să se țină cont de starea anterioară a lucrurilor și, în același timp, de schimbările intervenite în relațiile de familie.

În acest context, în prezentul studiu, ne propunem să analizăm drepturile succesoriale ab intestat ale soțului supraviețuitor, pornind de la legislațiile aplicabile în Țara Românească și Moldova, la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX (I), și ajungând apoi la Codul civil român din 1864 (II). Având în vedere că în acest timp, pe teritoriul actual al României, se aplicau și anumite legislații străine (drept maghiar, austriac etc), vor fi prezentate și acestea (III).

În urma acestui demers, vom încerca să determinăm principiile care stăteau la baza acestora și care ghidau legiuitorii în modul de reglementare. Studiind jurisprudența, vom încerca să apreciem calitatea dispozițiilor Codului civil din 1864 în raport atât cu vechile legislații românești, cât și cu cele străine, observând eficacitatea și actualitatea lor, precum și tendințele legislative din această materie. De asemenea, ținând cont de adoptarea Legii nr. 319/ 1944 privind dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, ne punem întrebarea dacă felul în care situația era deja reglementată reflecta raporturile vremii existente între membrii unei familii sau dacă era anacronic, justificând o asemenea intervenție.

I. Moștenirea ab intestat între soți în Țara Românească și în Moldova

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au fost marcate de apariția a patru coduri importante: Pravilniceasca Condică și Legiuirea Caragea, în Țara Românească, și Manualul juridic al lui Andronache Donici și Codul Calimah, în Moldova.

1. Pravilniceasca Condică² sau Codul lui Ipsilante, care a fost în vigoare în Țara Românească de la 1780 până în anul 1817, este prima dintre pravilele menționate anterior care, în capitolul intitulat „Pentru trimirie”, cuprinde dispoziții referitoare la drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor (art. 1- 5).

Conform prevederilor art. 2, în cazul în care soții aveau descendenți vârstnici (care să fi trăit cel puțin până la vârsta de paisprezece ani, în cazul băieților, și de doisprezece ani, în cazul fetelor, conform art. 1), soția moștenește o parte cât a unui copil, dar nu în plină proprietate, ci doar în uzufruct („care parte să o aibă pentru hrana vieții, iar nu cu desăvârșită stăpânire, adică a o vinde sau a o dăruia la alții”).

În cazul în care copiii muriseră nevârstnici, soția, văduvă sau recăsătorită, moștenește a treia parte din averea soțului, de această dată în plină proprietate „fiindcă a suferit iuțimea durerilor, întristările și primejdiile vieții din facerea de copii”). Pe lângă aceasta, ea primește și zestrea ei. Dacă văduva se recăsătorește cu nerespectarea anului de doliu, ea urma să fi înlăturată de la succesiunea defunctului. Această treime urma să fi luată, de preferință, din mobilele aflate în succesiune („din cele mișcătoare”), imobilele rămânând, de regulă, rudelor de sânge.

În ceea ce privește dota, practica judiciară a decis că între bărbat și femeie exista o comunitate de bunuri în care femeia sau altcineva pentru ea aducea dota, iar bărbatul donația ante nuptias. În lipsă de copii sau pacte care să decidă contrariul, în cazul în care căsătoria se desfășura prin moarte sau alte împrejurări asimilate cu moartea, dar neimputabile culpei unuia dintre soți, comunitatea se desfășura, fiecare soț luând avutul său; iar când căsătoria se desfășura prin culpa unuia dintre soți, soțul vinovat pierdea aportul său în favoarea celuilalt soț. Mai târziu, femeia a primit drept asupra donației nu numai în caz de culpă a bărbatului, ci și în caz de predeces, în anumite condiții.

Din toate acestea rezulta că dota și donația ante nuptias formau un patrimoniu comun, destinat în primul rând copiilor, iar în al doilea rând, garanta femeia în caz de desfacere a căsătoriei din culpa bărbatului sau în urma predecesului acestuia. Așadar, instanța de apel nu a violat legea când a decis că, în lipsă de pact contrariu în actul dotal sau a unui text de lege, moștenitorii soțului aveau drept să rețină darul constituit de autorul lor prin foaia de zestre a soției precedate³.

Textul acestui articol nu prevedea expres că aceleași drepturi le-ar avea și soțul în moștenirea soției sale precedate, dar s-a afirmat că textul art. 3 permite deducerea acestei situații⁴.

În cazul în care din căsătorie nu au rezultat copii, art. 5 prevedea ca averea să fie împărțită în trei părți: una pentru „sufletul mortului” (pentru acoperirea cheltuielilor de înmormântare și pentru pomenirea soțului decedat), una pentru părinții sau bunicii defunctului și una pentru soțul supraviețuitor, cu precizarea că, în cazul în care au existat copii vârstnici, dar aceștia au murit, soțul supraviețuitor moștenește prin ei averea lui de cujus. Treimile pentru sufletul mortului și pentru soțul supraviețuitor urmau să fie plătite în bani, în urma aprecierii acestora de către oameni „vrednici de credință și destoinici”, în prezența unui reprezentant domnesc.

Pe lângă aceasta, conform art. 3, dacă soții nu au avut copii („când muierea a fost stearpă”), soția avea, pe lângă treimea acordată de art. 3, dreptul de a-și lua zestrea, darurile dinaintea nunții și teoritra (darurile primite de la soț a doua zi după nuntă), iar soțul avea dreptul de a-și lua și „așternutul patului, calul de ginere” sau orice alt dar primit înainte de nuntă.

Conform art. 4, dacă soțul precedat/ soția precedată nu a avut copii nici dintr-o căsătorie anterioară, soțul supraviețuitor avea dreptul „la o jumătate din trimerie”, adică la o șesime din succesiune, dacă prin testament, nu i s-a lasat cel puțin atât.

Împărțirea averii defunctului după regulile arătate mai sus avea loc după plata tuturor datoriilor lui de cujus, adică din „câtă avere lămurită va rămâne” (art. 6).

Practica judiciară a confirmat faptul că, obiceiul pământului ca soțul supraviețuitor să primească o parte din averea celui mort, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, a fost consacrat în Pravila lui Alexandru Ipsilante, care recunoștea soțului supraviețuitor o parte mai mare sau mai mică, după cum venea în concurență cu copiii sau cu frați și surori sau cu alte neamuri⁵.

Din cele enunțate reiese că soțul supraviețuitor, femeie sau bărbat, era chemat la succesiunea soțului predecedat, întinderea drepturilor acordate acestuia depinzând de existența sau de inexistența descendenților și de categoria moștenitorilor cu care acesta venea în concurs.

2. Legiuirea Caragea⁶, aplicabilă tot în Țara Românească, de la 1817 până la intrarea în vigoare a Codului civil din 1864, dezvoltă acest sistem în cadrul capitolului 3, intitulat „Moștenirea fără diată”.

De la început, se prevedea că atunci când defunctului nu îi trăia soțul sau soția și aveau numai un copil, moștenea copilul (art. 17, lit. a). În cazul în care defunctului/defunctei îi trăia soția/ soțul și din căsătoria lor au rezultat descendenți, atunci moștenirea era destinată descendenților, sufletului lui de cuius și soțului supraviețuitor (art. 17, lit. k): copiii luau părțile cuvenite lor în plină proprietate („pe care sunt stăpâni desăvârșiți”), precum și partea sufletului „pentru cheltuielile îngropării și pomenirilor mortului sau moartei”, iar soțul supraviețuitor primea partea sa doar în uzufruct („hrisis”). Din combinarea art. 17, lit. k) cu art. 18, lit. c), cuantumul acestui drept ar fi fost de o treime din succesiune⁷.

În continuare, cuantumul drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor în concurs cu descendenții varia în funcție de durata vieții copiilor.

În cazul în care descendenții decedau după trei ani de la moartea unuia dintre părinți, dar înainte de vârsta de paisprezece ani, băieții, respectiv doisprezece ani, fetele, soțul supraviețuitor primea a treia parte a sufletului în numerar („în bani gata”).

În cazul în care descendenții decedau înainte de trecerea a trei ani de la decesul unuia dintre părinți, soțul supraviețuitor avea dreptul doar la restituirea cheltuielilor de înmormântare și de pomenire, în cazul în care acestea au fost suportate de el.

În cazul în care descendenții au decedat înainte de împlinirea vârstei de paisprezece ani, băieții, respectiv doisprezece ani, fetele, înainte sau după decesul unuia dintre părinți, moștenirea era divizată în trei părți: o treime revenea soțului supraviețuitor în numerar și în plină proprietate, o treime ascendenților defunctului, iar în lipsa acestora, colateralilor, iar cealaltă treime revenea tot acestor rude ale defunctului, însă era destinată cheltuielilor de înmormântare și de pomenire (art. 18, lit. c).

În cazul în care nu existau ascendenți sau colaterali ai defunctului, soțul supraviețuitor primea întreaga succesiune, colateralii defunctului până la gradul al IV-lea având posibilitatea de a răscumpăra căminul neamului (art. 18, lit. c).

În cazul în care ultima căsătorie durase zece ani, dar din această căsătorie sau din alta anterioară de cujus nu a avut descendenți, soțului supraviețuitor îi revenea a șasea parte din succesiune, restul deferindu-se rudelor defunctului (art. 23). În lipsă de descendenți, ascendenți și colaterali, conform aceluiași articol, soțul supraviețuitor, bărbat sau femeie, moștenea întreaga succesiune.

Și în acest cod, dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor era reciproc și nu depindea de situația economică a soțului rămas în viață, iar cuantumul său varia în funcție de existența sau de inexistența descendenților și a altor rude ale defunctului, precum și de durata de viață a descendenților sau de durata căsătoriei. Spre diferență de Pravilniceasca Condică, observăm că, în Codul Caragea, legiuitorul nu a făcut nicio precizare cu privire la eventuala recăsătorire a soțului supraviețuitor.

3. Codul lui Andronache Donici⁸ a fost în vigoare în Moldova din anul 1814 până în anul 1817, când s-a votat Codul Calimah.

În cazul în care femeia venea la moștenire în concurs cu descendenți, erau de examinat două ipoteze: dacă ea se recăsătorea, avea dreptul numai la zestre și la darurile de nuntă (art. 12, titlul 30), iar dacă nu se recăsătorea, primea parte cât cea a unui copil (art. 2, 6, titlul 37). Din art. 12, titlul 30 ar reieși că această parte îi revenea în plină proprietate („rămânându-i și ei parte ca unuia dintre fii”), însă art. 6, titlul 33 făcea precizarea că această parte îi rămânea în plină proprietate („este dreaptă a ei”) numai când descendenții mureau în copilarie și dacă ea nu se recăsătorea. În caz de recăsătorire, dreptul de proprietate se transforma în drept de uzufruct („rodurile în viață”) asupra părții cuvenite.

Deși în cazul soției supraviețuitoare dispozițiile nu erau destul de clare, în același art. 2, titlul 37 se prevedea că în cazul în care soțul supraviețuitor venea la moștenirea soției precedate în concurs cu descendenți, acesta avea dreptul la o parte cât cea a unui copil, în uzufruct („cărei părți rodurile le va lua în viață”).

În cazul în care femeia nu a adus zestre și, după decesul soțului ei, nu se recăsătorea, când venea la succesiune în concurs cu trei sau mai puțini descendenți, primea a patra parte din succesiune, iar dacă erau mai mult de trei descendenți, moștenea o parte cât cea a unui copil. Dacă de cujus îi făcuse vreo donație sau îi lăsase vreun legat, atunci primea doar diferența până la partea ce i se cuvenea (art. 8, titlul 33).

Dacă se întâmpla ca soțul/ soția care a fost înzestrat/ă de părinți să moară și, la scurt timp, să moară și descendentul acestora, moștenirea se împărțea în trei: o treime pentru cheltuielile de înmormântare, una pentru părinții soțului mort și una pentru soțul supraviețuitor (art. 5, titlul 37).

Când soția supraviețuitoare moșteneva astfel pe fiul ei decedat sau când își lua partea convenită după regulile menționate anterior din succesiunea soțului decedat, dacă nu se recăsătorea, avea un drept de proprietate, iar în caz contrar, avea doar un drept de uzufruct (art. 6, titlul 37).

Femeia neînzestrată care venea la succesiune alături de mai puțin de trei frați/ surori/ reprezentanți ai acestora primea o pătrime din moștenire, iar dacă aceștia erau trei sau mai mulți, primea o parte cât cea a unui frate (art. 8, titlul 37). În acest caz, textele nu făceau nici o referire la faptul că recăsătorirea ar fi avut vreo influență asupra dreptului de succesiune al soțului supraviețuitor. Totuși, în jurisprudență s-a decis că dispozițiile care prevăd pierderea dreptului de succesiune al soțului supraviețuitor prin recăsătorire se aplică și în cazul concurenței cu colaterali deoarece principiul conform căruia în cazul inexistenței copiilor, averea trebuia să rămână în partea defunctului și ideile religioase ale vremii care priveau cu ochi răi recăsătorirea subzistau și în acest caz⁹.

Când nu erau alte rude îndreptățite de a succede, soția avea drept la o jumătate din succesiune, cealaltă jumătate revenind fiscoi (art. 9, titlul 36).

4. Codul Calimach¹⁰, în vigoare tot în Moldova, din anul 1817 până la intrarea în vigoare a Codului civil din 1864, conține dispoziții referitoare la drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor, în capitolul 13 („Despre moștenirea cea fără de testament”), dar și în alte articole referitoare la darurile nuntești sau la zestre.

Conform art. 957, văduva/ văduvul care avea copii și nu se recăsătorea, avea dreptul la o parte de copil în uzufruct, însă, conform art. 958, de acest drept nu beneficiau femeia bogată, care nu a adus zestre, și bărbatul bogat, care nu a adus femeii dar nuntesc (donație ante-nuptias). *Per a contrario*, rezultă că aveau acest beneficiu și soția bogată care a adus zestre sau soțul bogat care făcuse donație ante-nuptias.

Dacă văduva era săracă și avea trei sau mai puțin de trei copii din cadrul ultimei căsătorii, avea dreptul la uzufructul unei părți „din curata avere” a soțului predecedat, adică după plata tuturor datoriilor succesiunii. Dacă din căsătorie au rezultat mai mult de trei copii, se aplica regula de la art. 957, ea primind în uzufruct, o parte cât un copil (art. 959). În doctrină¹¹ și în jurisprudență s-a afirmat că, deși textele nu menționează expres, bărbatul sărac are aceleași drepturi de succesiune în averea defunctei sale soții ca și soția săracă în averea soțului predecedat¹².

Conform jurisprudenței, din dispozițiile art. 957 (similare cu cele din art. 6, cap. 36 din Manualul lui Donici), rezulta că dreptul de uzufruct al soțului supraviețuitor se pierdea dacă acesta se recăsătorea, indiferent dacă era vorba de bărbat sau femeie¹³. Tot jurisprudența, însă, a decis că din dispozițiile art. 957, 958 și 959 reieșea că soția supraviețuitoare săracă nu pierdea dreptul de a moșteni pe soțul

predecedat din cauză că s-ar fi recăsătorit, aceasta (recăsătorirea) ridicând dreptul de moștenire doar soțului bogat¹⁴.

Dacă soțul predecedat avea descendenți dintr-o căsătorie anterioară, soțul supraviețuitor sărac (văduvul sărac sau văduva săracă și implicit, văduvul bogat care a făcut donație ante-nuptias sau văduva bogată care a adus zestre), avea un drept de proprietate sau asupra unei părți din moștenirea soțului predecedat, sau la o parte cât un copil, după regulile enunțate anterior. În același sens era și jurisprudența, scoțând în evidență faptul că în concurs cu proprii lui descendenți, soțul supraviețuitor sărac primea partea ce i se cuvenea în uzufruct, pe când, venind în concurs cu descendenții rezultați dintr-o căsătorie anterioară, partea cuvenită era în plină proprietate¹⁵.

Dacă nu existau descendenți, ci alte rude ale lui de cujus, soțul supraviețuitor lua o parte din succesiune, în plină proprietate (art. 960).

Pe lângă aceste drepturi, femeia înzestrată, dar căreia nu i s-a dat contra-zestre, lua, pe lângă zestre, și o a treia parte (ipovolon), „pe cât face câtimea ei”, din averea mortului (art. 1678, cap. 34, „Văduvăritul”): în plină proprietate, dacă nu erau descendenți, și în uzufruct, în cazul contrar (art. 1680).

Deși din citirea acestor texte s-ar părea că recăsătorirea implică decăderea din drepturile succesoriale numai atunci când soțul supraviețuitor venea în concurs cu descendenții, totuși, jurisprudența a afirmat că nu exista îndoiala că recăsătorirea implică decăderea din drepturile succesoriale și în cazul concurenței cu colaterali¹⁶.

În lipsă de descendenți, alte rude ale defunctului sau în lipsa moștenitorilor enumerați la art. 942- 956, soțul supraviețuitor care a trăit nedespărțit de de cujus, moștenea întreaga avere (art. 961).

Alte dispoziții referitoare la drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor întâlnim în capitolul „Dritul căsătoriei” și în dispozițiile referitoare la zestre.

Dacă văduva se recăsătorea înainte de împlinirea anului de doliu (art. 147) sau dacă năștea după împlinirea a zece luni de la decesul soțului (art. 148), ea pierdea dreptul la „câștigurile nuntești”.

Văduva care avea copii și voia să se recăsătorească înainte de împlinirea anului de doliu, o putea face numai dacă lăsa descendenților în plină proprietate jumătate din toată averea ei și toate câștigurile nuntești (art. 149). În schimb, văduva care nu avea copii și dorea să se recăsătorească după împlinirea anului de doliu, dobânda în plină proprietate toate câștigurile nuntești și cele testate în favoarea ei de de cujus, cu excepția cazului când de cujus i-a lăsat legat sau a dispus altfel prin testament (art. 150). Dacă văduva se căsătorea după anul de doliu și dacă descendenții erau nevârstnici (paisprezece ani- baietii, doisprezece ani- fetele), văduva moștenea doar veniturile darurilor nuntești și celor testate în favoarea ei, până descendenții

ajungeau la paisprezece, respectiv doisprezece ani; doar darurile primite de la soț sau de la rudele acestuia a doua zi după cununie rămâneau în proprietatea văduvei (art. 151).

În același fel, dacă văduvul avea copii din ultima căsătorie și se recăsătorea după anul de doliu, până la împlinirea de către descendenți a vârstei de paisprezece, respectiv doisprezece ani, văduvul dobânda doar veniturile celor moștenite din averea soției precedate. În cazul în care nu existau descendenți, văduvului i se cuveneau cele moștenite în plină proprietate (art. 152).

Din cele enunțate, rezultă că drepturile succesoriale ale soților erau reciproce, iar cuantumul lor depindea de clasa de moștenitori cu care soțul supraviețuitor venea în concurs, de numărul descendenților, precum și de eventuala recăsătorire sau de situația economică a soțului supraviețuitor.

II. Codul civil român din 1864

În Codul civil român din 1864, situația soțului supraviețuitor se înfățișa în **Codul civil roman din 1864** sub trei aspecte.

Un prim aspect era acela al soțului supraviețuitor care venea la moștenire în lipsă de moștenitori legitimi sau naturali (art. 652 și art. 679 C. Civ.). Acest text a fost preluat din Codul civil francez din 1804¹⁷, dominat de ideea conservării bunurilor de către rudele de sânge. Prin dispozițiile art. 723 (art. 652 C. civ. român) și ale art. 767 (art. 679 C. civ. român), legiuitorul francez s-a întors la dispozițiile pretorului roman¹⁸, recunoscând soțului supraviețuitor vocația succesorală numai în cazul absenței complete a rudelor de sânge și a copiilor naturali.

Art. 684 C. civ. român trata al doilea aspect și anume dreptul de moștenire al văduvei sărace când ea se afla în concurs cu descendenții sau cu alte rude chemate de lege la succesiunea soțului defunct. La redactarea acestui articol, legiuitorul român s-a îndepărtat de Codul lui Napoleon și, sub influența vechilor noastre coduri (Manualul juridic al lui Andronache Donici, Codul Callimach), a creat văduvei sărace o situație de favoare.

Al treilea aspect era dreptul alimentar, cunoscut sub numele de „anul de doliu”. Acest drept consta într-o creanță alimentară acordată văduvei și care purta asupra întregii succesiuni (art. 1279 C. Civ, art. 1570 C. civ. francez).

1. Dreptul succesoral al văduvei în lipsa moștenitorilor legitimi sau naturali ai lui de cujus

Codul civil din 1864 se ocupa, mai întâi, de dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor în art. 652 și 679 și în art. 681-683 C. civ.

Ca regulă generală, un soț moștenea pe celălalt numai în lipsă de moștenitori legitimi sau naturali de al doisprezecelea grad (adică numai înaintea statului)¹⁹, așezarea soțului supraviețuitor în ordinea succesorală tocmai în gradul al treisprezecelea având o explicație istorică²⁰.

De la început trebuie observat că art. 652 alin. 2 C. Civ. și art. 679 C. Civ. se aplicau indiferent dacă soțul era **bărbat** sau **femeie**.

Pentru ca soțul supraviețuitor să fie chemat la moștenire, trebuiau întrunite anumite **condiții**:

- a) Vocația ereditară a soțului supraviețuitor era legată de însăși calitatea de soț. Astfel, soțul supraviețuitor trebuia să probeze că a avut calitatea de soț legitim și că a păstrat-o până în momentul morții celuilalt soț. Cu alte cuvinte, el nu putea moșteni dacă a intervenit o hotărâre judecătorească definitivă pronunțând desfacerea căsătoriei. Practica judiciară a decis că, având în vedere că în lege nu se face nici o distincție dacă soția care reclama acest drept de moștenire a trăit împreună cu soțul sau dacă, în fapt, au fost separați, dreptul exista și dacă soții nu au trăit împreună²¹. Aceeași soluție se impunea și când căsătoria ar fi fost anulată sau ar fi fost inexistentă. Căsătoria putativă, producând toate efectele unei căsătorii valide, deși ar fi fost anulată, dreptul de moștenire exista pentru ambii soți, dacă ambii au fost de bună credință sau numai pentru acela care a întrunit această condiție (art. 183, art. 184 C. Civ)²².
- b) Trebuia ca de cujus să nu fi lăsat nici un moștenitor în grad succesibil, adică să nu fi existat nici o rudă până la al doisprezecelea grad inclusiv. Această dispoziție era foarte injustă față de soțul supraviețuitor căci, conform textului art. 679 C. Civ., succesiunea putea fi atribuită unui colateral îndepărtat și necunoscut pentru care defunctul nu avea nici o afecțiune.
- c) Acest drept de moștenire exista numai dacă soțul decedat nu a lăsat un testament valabil prin care să dispună de întreaga sa avere. Practica judiciară a decis ca, având în vedere că este o restricție a dreptului de proprietate, rezerva nu poate fi creată prin deducere sau pe cale de interpretare și că, oricât de puternice ar fi motivele de legislație pentru a se înființa rezerva în favoarea soțului supraviețuitor, aceste motive nu pot fi luate în considerare de un judecător dacă nu sunt traduse într-un text de lege²³. Nefiind enumerată printre moștenitorii rezervatari (art. 841-842 C. civ.), în cazul în care de cujus a dispus prin testament de întreaga sa avere, soțul supraviețuitor nu putea reclama nici un drept. Dacă însă, prin testament, de cujus a dispus doar de o parte din averea sa și nu existau moștenitori legitimi, soțul supraviețuitor își putea exercita dreptul asupra părții netestate din succesiune.

Formalități ce trebuiau îndeplinite de către succesorii anomali

După ce i se recunoștea dreptul de moștenire abia în al treisprezecelea grad, soțul supraviețuitor era tratat mai sever decât alți moștenitori. Această situație i-a fost creată de teamă să nu apară un moștenitor care să îl preceadă²⁴. Astfel, art. 681- 683 C. Civ. impuneau o serie de **formalități**, unele comune pentru soțul supraviețuitor și pentru stat, iar altele specifice, impuse doar soțului supraviețuitor.

Conform art. 681 C.civ., soțul în viață și statul erau obligați a face să se pună peceti și a pretinde să se facă inventar după formele prescrise pentru acceptarea succesiunii sub beneficiu de inventar. Astfel, eventuala acceptare a moștenirii excludea confuziunea patrimoniului succesorului cu patrimoniul lui de cujus deoarece facerea acestui inventar, înainte de intrarea unui succesor anomal în posesia bunurilor succesoriale, determina ca, în privința acestei categorii de moștenitori și în raporturile lor (fie în mod activ cu eventualii moștenitori legitimi ce s-ar ivi, fie în mod pasiv cu creditorii lui de cujus) patrimoniul defunctului să rămână distinct de patrimoniul succesorului²⁵.

Conform art. 682 C. Civ., soțul în viață mai era dator să transforme în numerar lucrurile mișcătoare. Este de remarcat faptul că prin această măsură, legea nu și-a atins scopul propus deoarece, ținând cont că banii sunt mult mai ușor de rispit decât lucrurile mobile, eventualii succesorii ce ar fi apărut mai târziu, nu aveau, în realitate, nici o garanție. Tocmai acesta este motivul pentru care Codul civil francez nu s-a limitat la această simplă transformare, ci a impus soțului supraviețuitor obligația de a întrebuiți sumele obținute după vânzarea mobilelor, tribunalul având posibilitatea de a decide maniera de întrebuițare a acestora²⁶.

Conform aceluiași articol, dacă păstra averea mobilă în natură, soțul supraviețuitor trebuia să dea cauțiune solvabilă pentru restituirea succesiunii, în caz că s-ar fi prezentat moștenitori ai defunctului în termen de trei ani. După acest termen, cauțiunea era liberată. Referitor la această opțiune, consider relevantă observația că această cauțiune nu garanta restituirea întregii moșteniri, după cum greșit se exprima textul, ci numai a averii mobiliare netransformată în bani²⁷.

Sanțiunea nerespectării acestor formalități consta în plata daunelor interese către moștenitorii care ar fi apărut (art. 683 C. civ.).

2. Drepturile succesoriale ale văduvei sărace (art. 684 C.civ.)²⁸

În afară de dreptul succesoral al soțului supraviețuitor enunțat anterior, conform art. 684 C. Civ., dacă bărbatul deceda și văduva nu avea avere, erau de examinat mai multe **ipoteze**:

- a) dacă din căsătorie s-a născut un singur copil, văduva săracă primea a treia parte din succesiune, în uzufruct.
- b) în prezența mai multor descendenți, uzufructul văduvei era restrâns la o porțiune virilă: uzufructul ei se exercita asupra unei părți egale cu cele atribuite copiilor. Prin „descendent” se înțelegea copil, iar când copiii erau precedați și la moartea bărbatului rămâneau numai descendenți de-ai lor, împărțirea succesiunii și determinarea uzufructului văduvei sărace se făcea pe tulpini, fiecare dintre copiii precedați ai defunctului corespunzând cu o tulpină. Conform practicii judiciare, dreptul văduvei sărace se păstra în caz de recăsătorire, dacă ea întrunea condițiile de la art. 684 C. civ., mai ales dacă ea a deschis procesul înainte de a doua căsătorie²⁹. Conform opiniei dominante, copiii naturali nu intrau în numărul lor, nefiind chemați la moștenirea tatălui³⁰.
- c) dacă bărbatul lăsa ca moștenitori ascendenți sau colaterali, văduva săracă primea o pătrime în deplină proprietate din averea defunctului.

În ipoteza în care bărbatul ar fi exheredat prin testament rudele sale și nu ar fi rămas în urma lui moștenitori rezervatari, soțul supraviețuitor (bărbat sau femeie) lua întreaga succesiune în proprietate, devenind aplicabile dispozițiile art. 652 și art. 679 C. Civ.

Având în vedere că cei care renunțau la moștenire sau cei care erau declarați nedemni a succede nu mai puteau fi considerați ca moștenitori ai defunctului și nici nu mai puteau invoca vreun drept izvorând din această calitate, renunțarea sau nedemnitățile unui comoștenitor, rezervatar sau nerezervatar, profita și văduvei sărace. Spre exemplu, dacă de cujus a lăsat un descendent, mamă, tată și o soție săracă, iar descendentul renunța la moștenire și tatăl era nedemn, se aplica art. 684 alin. 3, văduva primind o treime în plină proprietate.

Natura dreptului văduvei sărace

Din cauza felului în care a fost redactat, art. 684 C.civ. a dat naștere la greutăți de interpretare, provocate mai ales de lipsa lucrărilor pregătitoare.

Una din problemele ce s-a ridicat a fost dacă dreptul înscris în acest articol este un drept de moștenire, unul de creanță sau doar o favoare a legii admisă pentru văduvele sărace, când soții precedați nu au testat³¹.

În jurisprudență, într-o primă fază, s-a susținut că acesta este un drept de creanță, considerându-se că, oferindu-se văduvei o parte în uzufruct sau în plină proprietate doar dacă nu avea avere, dreptul ei nu putea fi asimilat cu un drept de succesiune, întrucât legiuitorul, la stabilirea vocației succesoriale a diferitelor clase de moștenitori, a fost condus de afecțiunea prezumată între defunct și erezi, nu de gradul de lipsă de avere al unei persoane. Având în vedere și faptul că acest drept nu

era reciproc, în speță³², s-a decis că apelanta nu putea cere de la justiție trimiterea în posesie, ci că trebuia să își dirijeze acțiunea împotriva eredităților pentru a stabili față de aceștia că i se cuvenea partea ce pretindea³³.

Această opinie însă nu a triumfat. După cei mai mulți autori și conform jurisprudenței dominante, văduva avea un drept de moștenire pe care și-l putea valorifica în fața justiției: „considerând că, din combinarea principiilor din dreptul roman, Authentica praeterea și Novelele 53, 74 și 117, cu faptul că art. 684 este așezat sub titlul care tratează despre succesiunile neregulate și în secțiunea care tratează despre dreptul de moștenire al văduvei, precum și cu însăși expresiile clare, precise și repetate în acel text de lege, rezultă că legiuitorul român, conform cu principiile dreptului roman și ale Codului Callimah, a considerat dreptul ce acordă prin art. 684 văduvei fără avere ca un drept de succesiune în averea rămasă de la defunct³⁴.

Mai departe, în doctrină, s-a dezbătut chestiunea ce fel de drept succesoral este. Unii autori au susținut că este un drept de moștenire special, fie deoarece dreptul văduvei o plasa în ordinea succesorală după moștenitorii rezervari, dar înaintea celorlalți moștenitori legitimi ai defunctului³⁵, fie pentru că este recunoscut numai în vederea stării de sărăcie, fiind o sarcină impusă întregii moșteniri³⁶, alții că este neregulat, fiind un drept de succesiune anomală³⁷, iar conform unei alte opinii, s-a susținut că ar fi vorba de un legat presupus întemeiat pe dorința prezumată a lui de cuius, invocându-se ca argumente faptul că locul pe care îl ocupă un text nu determină mereu caracterele dreptului oferit de acesta, datorită necesității stării de sărăcie pentru a beneficia de acest drept și, nu în ultimul rând, datorită faptului că, în dreptul nostru, rudenia de sânge reprezintă titlu de moștenire, în timp ce căsătoria, deși poate fi un astfel de titlu, la noi nu este considerată ca atare³⁸.

Coexistența drepturilor văduvei sărace și a unui testament

Cum am amintit mai sus, soțul supraviețuitor nu era moștenitor rezervatar. În aceeași situație era și văduva săracă.

Consecința constă în aceea că văduva săracă putea veni la moștenire și în cazul în care exista un testament, dar doar dacă prin el de cuius nu a dispus de întreaga sa avere, cu observația că acest drept putea fi desființat din cauza rezervei. De exemplu, când bărbatul a decedat lăsând în urma sa trei copii și dispunând de toată cotatea disponibilă, văduva, nefiind rezervatară, ce putea cere? Dacă ar fi pretins uzufruct cât un copil din cele ¾ pe care de cuius nu le testase, ar fi însemnat să atingă rezerva copiilor. De asemenea, când după soț au rămas părinți care aveau rezerva de jumătate din succesiune și de cuius a dispus prin testament de cealaltă jumătate în întregime, văduva nu mai putea cere nimic.

Se putea întâmpla ca bărbatul fie că a testat tot, fie doar parte din averea lui, să fi lasat și femeii ceva. Dacă el a testat tot și i-a lăsat soției o parte oricât de mică, ea nu mai putea reclama altceva, nefiind rezervatară. Problema era mai delicată atunci când soțul a testat numai pentru o parte din avere și i-a lăsat și femeii ceva prin testament. La o primă vedere, s-ar fi putut susține că aceasta a fost voința testatorului, deci că văduva săracă nu ar mai fi putut reclama altceva, dar ținând cont că majoritatea doctrinei și jurisprudenței au decis că dreptul văduvei era un drept de moștenire ca și al celorlalți moștenitori și, cum aceștia își puteau reclama drepturile lor în averea netestată, chiar când li s-ar fi lăsat ceva prin testament, urmează că văduvei i se aplică același tratament. În această situație însă, văduva putea să își piardă dreptul dacă se stabilea că, în urma acestui legat, nu mai era săracă. Dacă ar fi fost socotită săracă, cu tot cu legatul, era îndreptățită să beneficieze de art. 684 C. civ., în această ipoteză ea cumulând legatul cu partea ce i se cuvenea conform art. 684 C. Civ.³⁹.

Starea de sărăcie a văduvei

Fiind relativă, sărăcia e un criteriu în funcție de care e greu de determinat drepturile unei persoane. În lipsa altor precizări în acest sens din partea legiuitorului român, unii doctrinari au căutat indicii în izvoarele Codului civil român⁴⁰.

În sensul strict al cuvântului, văduva săracă ar fi fost femeia care nu avea aproape nimic, care era într-o stare de sărăcie extremă și care nu ar fi putut trăi dacă nu i s-ar fi dat ceva din moștenirea soțului precedent.

Jurisprudența și majoritatea doctrinei însă, au stabilit următoarea normă de apreciere: pentru a ști dacă o văduvă este săracă ori nu, s-a zis că trebuie să se țină seama de situația pe care o avea soțul decedat și să se aprecieze situația femeii **în comparație cu averea soțului**. Astfel, instanțele de fond apreciau în mod suveran⁴¹ starea de sărăcie în raport cu averea rămasă de la bărbat, așa încât o femeie putea fi considerată săracă cu toate că avea o avere personală oarecare, fie dotală, fie parafernala pentru că moartea bărbatului nu trebuia să aducă nici o schimbare în poziția socială pe care o avuse în timpul căsătoriei⁴². Într-o speță, văduva care nu avea altă avere decât suma de cinci sute mii lei vechi lăsată de soțul precedent prin testament, față de averea acestuia care se evalua aproximativ la trei milioane lei vechi, a fost considerată de instanță ca având, în mod relativ, calitatea de văduvă săracă⁴³. În alte spețe, s-a decis că apelanta nu putea fi considerată văduvă bogată, ținând cont că averea ei se ridica la cel mult o cincime din averea soțului și că venitul acestei averi i-ar cere o condiție disproporționată față de situația pe care o avea în timpul căsătoriei⁴⁴.

În doctrină⁴⁵, s-a susținut și părerea conform căreia starea de sărăcie ar trebui apreciată într-un sens strict, nu prin raportare la traiul avut de soți în timpul căsătoriei, deoarece legea nu prevedea nimic în acest sens, scopul legiuitorului fiind de a ajuta văduva nevoiașă, și, mai ales, deoarece bărbatul, chiar sărac, nu avea un drept analog. Erau invocate, de asemenea, argumente istorice atât din dreptul roman, cât și din vechiul drept român și argumente deduse din Codul civil din 1864, și anume din art. 1279, afirmându-se că atunci când legiuitorul a dorit să îi asigure femeii un trai cât mai aproape de cel din timpul căsătoriei, a prevăzut să i se dea acesteia, pe lângă hainele de doliu, întreținere, în sensul larg al cuvântului, timp de un an. Această opinie, însă, nu a avut ecou în practică.

Caracteristicile dreptului văduvei sărace⁴⁶

Deși existau puncte de vedere diferite în ceea ce privește aprecierea stării de sărăcie, câteva aspecte legate de aceasta și de dreptul văduvei sărace puteau fi conturate:

a) starea de sărăcie se putea dovedi prin orice mijloace de probă, inclusiv prin prezumții. Într-o speță, s-a considerat că atât timp cât intimata susținea că s-a căsătorit fără nici o dotă sau altă avere proprie și proba contrarie, din registre sau dosare ale tribunalelor, nu s-a adus și atât timp cât toată averea mobilă și imobilă rămasă de la defunct s-a dat în posesia apelanților ce au invocat calitatea de erezi, proba sărăciei era pe deplin făcută, mai ales că prin actul de pauperitate nr. 8853 din 1900 se făcea atestare de autoritățile fiscale că apelanta nu plătea nici un impozit⁴⁷;

b) această stare trebuia apreciată în momentul morții soțului⁴⁸;

c) dreptul exista numai dacă soții trăiau nedespărțiți până în momentul morții soțului;

d) dreptul acordat văduvei sărace trebuia reclamat. Neavând sezina, văduva săracă trebuia să se adreseze justiției pentru a cere punerea în posesie: „considerând că văduva fără avere nu are de drept posesia moștenirii, văduva Mătășaru nu se poate număra printre moștenitori deoarece nu s-a dovedit că dânsa a cerut și a obținut sezina”⁴⁹. În această privință, jurisprudența a precizat că, deși conform art. 653 C. civ., femeia săracă nu intra în posesia dreptului de moștenire decât cu permisiunea justiției, nu este mai puțin adevărat că dacă femeia rămânea de fapt în stăpânirea unui asemenea drept și continua a fi lăsată în stăpânire de ceilalți moștenitori ai defunctului, ea nu avea interes a se adresa justiției, dar că această situație nu însemna o decădere din drepturile ei⁵⁰;

e) fiind un drept de moștenire ca al celorlalți succesori, odată recunoscut, dreptul văduvei exista din momentul deschiderii succesiunii⁵¹

f) era transmisibil, dar se pierdea, după normele art. 700 C. civ. ca și drepturile celorlalți moștenitori. Dacă nu era reclamat în treizeci de ani de la moartea soțului, nu mai putea fi reclamat.

g) văduva săracă putea cere ieșirea din indiviziune și era ținută să contribuie la plata datoriilor moștenirii în proporție cu partea sa ereditară.

Cuquantumul dreptului văduvei sărace

Legea din 1864, ca și cele anterioare, făcea ca dreptul femeii să varieze în funcție de moștenitorii cu care venea în concurență. Dacă de cujus a lăsat descendenți, văduva avea un drept de uzufruct, iar dacă nu a lasat descendenți, avea dreptul la o pătrime în plină proprietate.

a) Uzufructul văduvei sărace

Când avea drept de uzufruct, acest drept începea de la încetarea uzufructului legal, adică de la vârsta de douăzeci de ani sau de la emanciparea copiilor. Jurisprudența a precizat că din termenii generali ai art. 684 C. civ. reieșea că văduva săracă putea cere recunoașterea dreptului ei chiar din momentul morții soțului, fără a aștepta încetarea uzufructului legal, că acest drept era general și opozabil tuturor descendenților soțului, fie că erau din căsătoria cu dânsul, fie că erau dintr-o căsătorie anterioară, cu singura deosebire că față de primii, dacă sunt minori, acest drept începea de la încetarea uzufructului legal⁵².

Când era un singur copil, nu existau probleme practice. Când însă defunctul lăsa mai mulți descendenți minori, care deveneau majori în mod succesiv, jurisprudența a hotărât că, pentru a fi respectată voința legiuitorului de a evita concursul între două uzufructuri de naturi diferite asupra aceleiași averi, acest drept de uzufruct al mamei din calitatea sa de văduvă săracă să înceapă a se exercita de la epoca încetării uzufructului legal pe care ea îl are asupra averii copilului celui mai mare, mărindu-se succesiv, astfel încât la încetarea uzufructului copilului celui mai mic, dreptul său de uzufruct în calitate de văduva săracă să se exercite înîntregime⁵³.

Modul de calcul al uzufructului văduvei sărace

Spre deosebire de Codul civil francez, porțiunea virilă a soției sărace se calcula în același mod, fie că descendenții erau din aceeași căsătorie, fie că erau din căsătorii diferite.

Având în vedere adevăratul sens al expresiei „porțiune virilă” din succesiunea soțului defunct înscrisă la art. 684 C. civ. și combinând-o cu asemănarea și identitatea ce exista între drepturile acordate văduvei sărace cu cele acordate legatarilor unei

succesiuni, jurisprudența a afirmat că efectuarea calculului porțiunii virile trebuia să se facă potrivit dispozițiilor art. 849 C. civ., adică așa cum se făcea calculul cotității disponibile⁵⁴. Deși practica a considerat că acest sistem de calcul nu era contrariu art. 751 C. civ.⁵⁵ și că, de asemenea, acesta nu viola principiul irevocabilității donațiilor, căci bunurile erau adăugate doar fictiv, iar, în realitate, acea porțiune nu se lua decât din bunurile lăsate la moartea soțului, în doctrină și în jurisprudență s-a afirmat că acest mod de a calcula este pur teoretic și că, deși dă satisfacție principiilor de drept, nedreptățește întreaga cotitate disponibilă: în practică, descendenții puteau ajunge să ia restul care constituia rezerva lor, iar văduva săracă ajungea să nu mai găsească în patrimoniul succesoral nici un bun asupra căruia să își poată exercita uzufructul⁵⁶.

Deoarece văduva săracă nu era moștenitoare decât în considerația stării ei materiale precare, ea nu putea invoca față de ceilalți comoștenitori aceleași drepturi pe care aceștia le puteau invoca unii față de alții. Ea nu putea să le ceară să raporteze darurile primite de la de cujus, nu putea să ceară reducățiunea donațiilor făcute de defunct în timpul vieții sale. Dreptul ei de moștenire nu era decât eventual și subordonat condiției ca de cujus să nu fi donat sau testat întreaga parte disponibilă a averii sale⁵⁷.

b) Concursul văduvei sărace cu ascendenții sau colateralii defunctului

Când văduva săracă venea în concurs cu ascendenții și colateralii lui de cujus, legea îi atribuia o pătrime din succesiune în plină proprietate. Având în vedere și dispozițiile art. 670 și 673 C.civ. care reglementau concursul ascendenților de gradul întâi și al colateralilor privilegiați, în practică s-au ivit numeroase **dificultăți cu privire la împărțeală**. Dacă de cujus a lăsat tată, mamă, frați și surori, situația era următoarea: tatăl și mama aveau drept la jumătate din succesiune, iar cealaltă jumătate se cuvenea fraților și surorilor, urmând ca văduva săracă să fie exclusă de la moștenire.

Într-o primă speță, jurisprudența a decis să se împartă succesiunea în cinci părți⁵⁸, dând o cincime femeii, două cincimi ascendenților privilegiați și două cincimi fraților și surorilor. Această soluție nu corespundea cu legea pentru că micșora drepturile prevăzute la art. 684 C. civ. O altă propunere a fost să se dea partea femeii, o pătrime, iar celelalte pătrimi să se împartă între ascendenții privilegiați și colateralii privilegiați, dându-se fiecareia din aceste două categorii câte o jumătate din cele trei pătrimi⁵⁹. Și această soluție a fost criticată pentru că ascendenții nu luau câte o pătrime precum dispuneau art. 670-673 C. Civ. și nici colateralii privilegiați două sau trei pătrimi. În fine, autorii celei de-a treia soluții au propus să se atribuie părinților, care sunt și rezervatari, partea lor respectivă, adică două pătrimi, apoi văduva săracă să își ia pătrimea cuvenită ei, iar restul să se atribuie colateralilor privilegiați care nu au calitatea de moștenitori rezervatari și care sunt presupuși a trece după soție în ordinea afecțiunii prezumate a lui de cujus⁶⁰.

3. Alte drepturi succesoriale ale văduvei

În afară de drepturile analizate până aici, Codul civil de la 1864 mai recunoștea văduvei și alte drepturi în succesiunea soțului.

Conform art. 1279 C.civ., în cazul în care căsătoria se desfăcea prin moartea bărbatului, femeia avea drept să ceară, timp de un an, dobânzile dotei ori fructele ei sau alimente din succesiunea bărbatului. În tot cazul, prevedea acest text, abitația în cursul aceluși an și veșmintele de doliu trebuiau a fi procurate din succesiunea bărbatului⁶¹.

Enunțarea drepturilor văduvei⁶²

- a) În primul rând, văduva avea dreptul de a cere **dobânzile ori fructele dotei** sau **alimente**, având deci un drept de opțiune între alimente și fie fructele, fie dobânzile dotei, ea neputându-le cumula⁶³ și alegerea ei fiind irevocabilă. În practică, s-a afirmat despre acest drept de opțiune că nu se pierde prin faptul că femeia a perceput veniturile dotei sale căci trebuia să trăiască în acest interval și că renunțarea nu se presupune, judecătorii fiind în drept să aprecieze faptele din care ar putea să rezulte această opțiune⁶⁴.
Dat fiind faptul că acest articol este cuprins în materia regimului dotal, s-a susținut că nu se aplica decât femeilor dotate, însă o parte a doctrinei și a jurisprudenței a fost în sens contrar, afirmând că articolul prevede două ipoteze, prima când femeia a fost dotată și atunci avea drept la dobânzile dotei sale și a doua, se referea la cazul când femeia nu avea dotă și atunci ea avea dreptul să ceară alimente⁶⁵. Este de remarcat faptul că această creanță alimentară era datorată de întreaga succesiune.
- b) În al doilea rând, legea recunoștea văduvei un **drept de abitație** pe timp de un an de la moartea soțului ei. Dacă era posibil, văduvei trebuia să i se permită să locuiască în casa în care a locuit cu soțul său. Dacă însă ea a părăsit casa sau dacă interese bine întemeiate ale moștenitorilor cereau ca acea casă să fie vândută, soția avea dreptul de a cere o sumă de bani echivalentă pentru a i se asigura locuința timp de un an⁶⁶. În cazul în care soțul a legat soției uzufructul imobilului în care locuiau dânsii, văduva nu putea reclama abitația⁶⁷.
- c) În al treilea rând, văduvei îi era recunoscut **dreptul la veșmintele de doliu**, indiferent de situația financiară a acesteia.

Caracteristici

Pentru aprecierea **cuantumului dreptului** de abitație și a celui la veșmintele de doliu, instanțele de fond țineau seama de situația materială și socială a soțului, scopul acestei legi fiind de a asigura văduvei timp de un an un trai cât mai apropiat de

acela pe care l-a avut cu soțul ei⁶⁸. În cazul dreptului la alimente, cuantumul acestora se fixa în funcție de activul succesoral. Jurisprudența a scos în evidență faptul că acestea nu pot fi fixate de testator în mod indiscutabil deoarece, anul de doliu fiind impus prin lege, nu este o liberalitate din averea sa, ci este o obligație ce se naște după moartea testatorului⁶⁹.

În ceea ce privește **transmisibilitatea** acestor drepturi, în timp ce dobânzile sau fructele dotei puteau fi transmise fără nici un inconvenient, celelalte nu puteau fi transmise decât dacă soția intentase o acțiune pentru reclamarea lor (în cazul în care ea încetase din viață la puțin timp după soțul ei), moștenitorii ei având posibilitatea doar de a continua această acțiune⁷⁰.

Una din chestiunile controversate atât în doctrină, cât și în jurisprudență era de a ști dacă văduva săracă putea **cumula drepturile oferite de art. 684 C. civ.** cu cele oferite de art. 1279 C. civ. Curtea de la Iași nu admitea cumulum pe motiv că, având în vedere dispozițiile art. 1279 conform cărora nici femeia dotată nu putea să cumuleze fructele dotei sale cu alimentele ce legea acorda acesteia pentru anul de doliu, devenea evident că cu atât mai puțin femeia fără dotă nu putea cumula porțiunea virilă ce legea îi acorda în calitate de văduvă săracă cu alimentele anului de doliu și că a admite cumulum în favoarea celei din urmă, ar fi a admite că legiuitorul a înțeles a avantaja mai mult pe soția nedotată, care nu a contribuit atât de mult la suportarea cheltuielilor căsătoriei cum a contribuit cea dotată, ceea ce era imposibil de admis⁷¹. În schimb, Curtea Galați admitea cumulum considerând că dacă legiuitorul, ținând cont de afecțiunea reciprocă a soților și de concursul ce femeia a dat bărbatului în timpul căsătoriei pentru câștigarea și înmulțirea averii, prin art. 684 C. civ. a mai creat o favoare femeii sărace și un drept de succesiune în averea bărbatului, acest drept este cu desăvârșire distinct de cel admis prin art. 1279 C. civ., astfel încât femeia le poate exercita cumulativ. Partizanii acestei opinii au mai susținut că nu se poate deduce teza contrarie din faptul că femeia care a adus dota nu putea cumula fructele dotei cu alimente deoarece această distincție nu putea avea analogie în privința femeii sărace pentru care legiuitorul a fost condus mai mult de spiritul de umanitate⁷².

Majoritatea jurisprudenței⁷³ și majoritatea autorilor⁷⁴ s-au pronunțat în favoarea admiterii cumulului, admițând că textul fiind general, văduva săracă nu putea fi privată de drepturile acordate de art. 1279 C. civ.

4. Măsuri de îmbunătățire ale sistemului existent în codul civil

Fiind observate diferitele neajunsuri, pe lângă încercările jurisprudențiale de a îndrepta situația, au fost adoptate și anumite legi în scopul îmbunătățirii sistemului Codului civil din 1864.

Astfel, prin **Legea din 21 decembrie 1916** s-au prevăzut o serie de dispoziții excepționale în favoarea văduvelor celor încetați din viață sub drapel⁷⁵.

Legea timbrului luase mai demult măsura, păstrată în modificările din 1920, ca din punct de vedere al taxelor de înregistrare, soții să fie puși în același rang cu ascendenții în linie directă, anume după descendenți și înainte fraților, surorilor și copiilor acestora.

Prin **legea din 1921 asupra impozitului progresiv pe succesiuni** s-a mers mai departe. Prin art. 4 al acestei legi s-a dispus că drepturile de succesiune ab intestat de la al patrulea grad se desființează, iar patrimoniile persoanelor decedate fără testament și fără rude până la gradul al patrulea inclusiv, trec în folosul fiscalului; patrimoniul acelora care nu lasau rude de la al cincilea până la al doisprezecelea grad trecea în folosul Casei Meseriilor. Doctrina și jurisprudența au afirmat în repetate rânduri că dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor nu a fost suprimat prin art. 4 al acestei legi și că, în cazul art. 679- 680 C.civ., soțul supraviețuitor venea la moștenirea soțului precedat în rândul al cincilea, după verii primari, iar nu în gradul al treisprezecelea⁷⁶. În același timp, rămâneau însă intacte drepturile văduvei sărace din art. 684 C.civ. și cele prevăzute în art. 1279 C.civ. pentru anul de doliu.

III. Situația soțului supraviețuitor în dreptul succesoral al teritoriilor alipite.

Pentru a avea o imagine mai clară despre situația soțului supraviețuitor, dar și pentru a înțelege și a aprecia mai corect dispozițiile Codului civil din 1864 modificate prin Legea 314/ 1944, înainte de a formula concluziile este util să examinăm situația și în anumite sisteme de drept străine aplicabile pe teritoriul actual al României unde, în urma dezrobirii provinciilor, exista o mare diversitate de reguli juridice.

1. În momentul ocupării **Basarabiei** de către ruși, în acest teritoriu se aplica dreptul moldovenesc, în special obiceiul pământului. Pe parcursul procesului de rusificare al Basarabiei, rușii au hotărât ca, în cazurile în care legile locale nu ar fi de ajuns pentru rezolvarea problemelor juridice ivite, să se aplice jurisprudența Senatului și **Codul civil rus**⁷⁷.

Legislația rusească era bazată pe rudenie de sânge, fără nici o restricție în ceea ce privește gradul de rudenie. Dreptul de succesiune se întindea asupra întregii familii care forma o singură înrudire de sânge până la stingerea completă a acestui neam atât în linie bărbatească, cât și în linie femeiască (art. 1111 C. civ. rus).

În ceea ce privește regimul de bunuri între soț și soție, regimul obișnuit era cel al separației de bunuri conform căruia averea agonisită de unul dintre soți nu putea face obiectul unei succesiuni pentru celălalt⁷⁸.

Legislația rusească nu recunoștea, în principiu, drepturi succesoriale soției, totuși oferea bărbatului posibilitatea de a asigura starea materială a soției sale prin două mijloace: partea legală și folosința viageră. Textele prevădeau expres dreptul femeii, însă același drept îl aveași bărbatul în virtutea art. 1153.

Dreptul unuia dintre soți asupra părții legale nu împiedica pe celălalt să dispună prin testament de averea câștigată, care putea fi transmisă oricui. În cazul în care soțul precedat a lăsat un testament, soțul supraviețuitor primea partea sa legală din partea de avere asupra căreia de cujus nu a testat (art. 1148).

Partea legală era de 1/7 din imobile și 1/4 din mobile, adică de două ori mai mare decât partea legală a fiicei. Zestrea și averea proprie a soției văduve, câștigate înainte sau după căsătorie, nu se socoteau în partea ei legală (art. 1150).

Numai într-un singur caz dreptul soției purta asupra imobilelor în întregime: atunci când bărbatul din clasa nobilimei primea, prin rescript imperial, numele de familie al soției sale, atunci când neamul acesteia s-a stins în linia bărbătească (art. 1160).

Cu toate că averea trebuia să treacă la succesori legali, legea institua o excepție în folosul soților, permițând testarea între ei a dreptului de folosință viageră. Contrar dreptului de folosință a părinților, folosința soților era bazată pe testament, care trebuia alcătuit cu ajutorul notarului public. Soțul care primea acest drept de folosință, pierdea partea legală. Totuși el îl putea refuza, cerând în schimb partea sa legală (art. 1148 adnotat)⁷⁹.

2. Dreptul austro-ungar

2. 1. Dreptul austriac⁸⁰

În **Bucovina**, Codul civil austriac votat și promulgat de la 1813, a suferit o serie de modificări în timpul războiului mondial între anii 1914-1918, până când Bucovina s-a alipit din nou României, guvernul austriac dând mai multe novele care au modificat materia succesiunilor.

În sistemul dreptului austriac, nu se facea distincție între bărbat sau femeie, ambii având drept de moștenire în succesiunea soțului precedat. Pentru a putea moșteni, era necesar nu numai ca ei să nu fi fost divorțați până în momentul morții, ci și neseparați de corp.

Dacă defunctul a lăsat copii, fie din căsătoria cu soțul rămas în viață, fie din altă căsătorie, soțul rămas în viață avea drept la o parte în uzufruct. Dacă au rămas mai puțin de trei copii, acea parte este de 1/4, iar dacă au rămas trei sau mai mulți copii, va primi, în uzufruct, numai o parte cât cea a unui copil. Jurisprudența vremii confirma acest fapt, cu observația că uzufructul putea fi pretins numai asupra acelei părți a valorii averii care mai rămânea după satisfacerea tuturor creditorilor soțului decedat⁸¹.

Dacă nu erau copii, dar au rămas alte rude chemate la moștenire, soțul primea o pătrime din succesiune în plină proprietate, compensându-se în aceasta tot ceea ce îi revenea din averea celuilalt soț în baza contractului de căsătorie, a pactului succesoral sau dintestament. Nu se compensa însă cu ceea ce a primit de la de cuius printr-un act între vii (dota, teoretu, dar de dimineață, prin comunitate de bunuri, etc). Soțul supraviețuitor nu putea cere însă pe lângă porțiunea de moștenire legală ori de folosință și uzufructul întregii mase succesoriale (art. 1258)⁸².

Dacă defunctul nu avea nici o rudă din parantelele chemate la moștenire și nici anumiți moștenitori chemați de art. 752- 756, întreaga succesiune îi revenea soțului rămas în viață.

Aceste dispoziții au fost modificate parțial în Bucovina prin Novela I din anul 1914, în următorul sens: dacă au rămas descendenți în urma defunctului, soțul lua a patra parte în plină proprietate și când erau chemați la succesiune părinții și descendenții lor ori buni ai soțului decedat- o jumătate în plină proprietate.

Dacă erau în viață buni ai defunctului și descendenți ai bunilor decedați, conform paragrafelor 739-740, soțul supraviețuitor lua, pe lângă 1/2, și din jumătatea cealaltă partea descendenților bunului încetat din viață (paragraf 757 alin 1). Conform alin. 2 al aceluiași paragraf, când în urma defunctului soț nu au rămas nici descendenți, nici moștenitori din linia a doua și nici buni, întreaga succesiune era dobândită de soțul supraviețuitor.

Conform parag. 758 modificat, pe lângă porțiunea de moștenire, soțul supraviețuitor mai avea drept, ca un legat anticipat, la obiectele mobile ce se găseau în gospodarie, însă, atunci când venea la moștenire împreună cu descendenții lui de cuius, acest drept era limitat numai la mobilele necesare pentru satisfacerea „trebuințelor proprii” (când moștenitorii nu erau descendenți de-ai lui de cuius, aceste mobile erau în întregime ale soțului supraviețuitor).

În cap. XXIII intitulat „Despre pactele nuptiale” din codul civ. austriac, observăm că, atunci când se încheiau aceste pacte, soțul avea dreptul de a dispune ca după moartea lui, să se dea văduvei o pensie, care trebuia plătită trimestrial (parag. 1242) și pe care văduva, în caz de recăsătorire, o pierdea (parag. 1244). Pe teritoriul Codului civil austriac, conform jurisprudenței, dacă soțul nu s-a ocupat de întreținerea văduvei, ea nu putea pretinde întreținere de la moștenitori decât în cazul în care nu avea avere sau venit suficient pentru întreținere; ceea ce lipsea, trebuia suplinit din averea lui de cuius⁸³.

De asemenea, mai avea un drept ex lege la întreținere din succesiunea soțului ei defunct timp de șase săptămâni socotite de la moartea soțului ei (parag. 1243)⁸⁴.

2. 2. Dreptul maghiar⁸⁵

În principiu, în Ardeal se aplica codul civil austriac în forma redată în anul 1853, modificat printr-o serie de legi maghiare. În unele teritorii, și anume în acelea care au făcut parte din Ungaria și au fost alipite Ardealului, se aplica uneori și dreptul privat ungar.

În sistemul de drept maghiar, drepturile succesoriale variaau în funcție de clasa socială, de existența descendenților, de categoria bunurilor, precum și de genul soțului supraviețuitor (femeie sau bărbat).

Sucesiunea conjugală. Pentru aflarea drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor, interesea originea bunurilor succesoriale. Conform art. 4 din Normele Juridice Provizorii, dacă defunctul nu avea descendenți, toate bunurile de achiziție reveneau soțului supraviețuitor, bărbat sau femeie, însă cele lineare erau moștenite de acesta numai în lipsă de ascendenți: „ca erede universal al soțului conjugal decedat fără descendenți și fără testament, trebuie privit soțul conjugal supraviețuitor, deci cel care pretinde că există ereditare specială (lineară) trebuie să dovedească existența acesteia”⁸⁶.

Dreptul de succesiune conjugală era bazat pe legătura matrimonială ce a existat valabil până la moartea unuia dintre soți și acest drept era necondiționat, adică soțul supraviețuitor moșteneau cu excepția cazului când era exclus de la moștenire printr-o dispoziție legală. Astfel, în jurisprudență, s-a decis de nenumărate ori că soțul supraviețuitor este chemat la moștenirea lui de cujus chiar și atunci când comportamentul său ar fi condus la încetarea conviețuirii conjugale⁸⁷. În altă speță, faptul că un bărbat și-a părăsit soția și s-a mutat în altă comună unde a trăit în concubinaj cu altă femeie, nu îl făcea nedemn pentru succesiunea conjugală ce s-a deschis la moartea soției sale decedate fără testament și fără descendenți⁸⁸. În același sens, s-a mai afirmat că „ereditatea conjugală are loc (...) și nici viețuirea separată stabilă, nici vinovăția soțului conjugal rămas în viață, nu curmă dreptul de ereditare conjugală”⁸⁹.

Practica judiciară însă, condamna faptele care violau grav baza etică a vieții conjugale, atât din cu pedepse penale, cât și cu sancțiuni de drept civil și anume cu pierderea drepturilor care decurgeau din calitatea de soț: în speță, reclamanta, căsătorită fiind cu de cujus, l-a părăsit și a fugit în New York, unde a pretins că este văduvă și s-a recăsătorit, bigamia fiind un caz de nedemnitate succesorală⁹⁰.

În ceea ce privește natura dreptului, Curia a declarat (la fel și Curtea de la Cluj) că dreptul soțului supraviețuitor nu este un simplu uzufruct, ci proprietate restrânsă, deci nu se mai recunoștea practica anterioară contrarie conform căreia soțul supraviețuitor era un succesor singular ca un legatar onorat numai cu uzufruct, ci era erede, a cărui proprietate restrânsă putea să devină deplină, dacă supraviețuia

copiilor și descendenților acestor⁹¹. Acesta era un principiu general admis în jurisprudența maghiară, dar cea austriacă a fost contrarie, soțul supraviețuitor fiind un simplu uzufructuar. Această practică a încetat în urma legii din 1914 care a modificat Codul civil austriac, în sensul că, în concurs cu descendenții, soțul supraviețuitor primea o pătrime în plină proprietate. Având în vedere că această modificare nu a fost introdusă în Ardeal, era de dorit ca cel puțin construcția adoptată de jurisprudența maghiară să fie menținută⁹².

Sucesiunea văduvei (art. 15 din Normele Juridice Provizorii) nu trebuie confundată cu succesiunea soțului supraviețuitor⁹³.

Conform art. 99, 101 și 102 din tripartitul lui Werböczy, succesiunea văduvei cuprindea: hainele de gală ale soțului predecedat, inelul, caleașca și caii de gală, herghelia dacă aceasta cuprindea mai puțin de cincizeci de cai. De asemenea, mai cuprindea și o parte ereditară din bunurile avitice mobile, egală cu a fiilor și a fiicelor. În lipsa descendenților sau altor „neamuri nedividate” și în lipsă de testament, văduva moștenea toate bunurile avitice. Referitor la acestea, după practica judiciară a Curiei regești maghiare⁹⁴, în anul 1861 acestea nu mai puteau fi corect definite și stabilite din motivul că dreptul succesoral în vigoare la acel moment nu se mai baza pe calitatea de mobil sau imobil a achiziției, ci pe distincția între bunuri achizite și lineare. Astfel, aceste mobile, deși apăreau ca fiind achizite, de drept, ele nu puteau fi considerate în acest mod ca și obiecte individuale, ci numai în cadrul întregii averi achizite; iar dacă nu erau descendenți, se deschidea succesiunea soțului supraviețuitor .

Văduva mai avea dreptul la o parte din bunurile pignorale ajunse în folosința bărbatului, dar, având în vedere că printr-o patentă din 20 noiembrie 1852 contractele de gaj imobiliar au fost desființate, ele nu mai puteau fi încheiate în mod valid.

Dreptul vidual consta în locuința, în uzufructul bunurilor succesoriale pentru întreținerea văduvei (cu câteva excepții), și, în caz de recăsătorire, din bunurile parafernale corespunzătoare. Conform unei decizii a Curiei regești maghiare⁹⁵, se subînțelege că dacă văduva moștenea întreaga avere a bărbatului, atunci decade dreptul ei vidual deoarece dreptul ei de uzufruct devine drept de proprietate. Dacă însă soția venea la moștenire împreună cu alți moștenitori, atunci își exercita dreptul de uzufruct vidual asupra averii moștenite de ceilalți erezi.

În practică, după ce s-a constatat că soția și-a părăsit soțul în urma cu treizeci și opt de ani înainte de moartea acestuia și că intrase în concubinaj cu un alt bărbat, Curia a recunoscut succesiunea conjugală a femeii, dar a declarat că aceasta nu are drept la uzufructul vidual pentru că în timpul vieții acestuia a dus o viață imorală⁹⁶.

Ea își exercita dreptul de uzufruct asupra întregii succesiuni până când acest drept era îngrădit judecătorește. Tot practica a decis că argumentul conform căruia văduva, care avea destula avere proprie nu putea pretinde dreptul vidual, nu avea nici o baza legală⁹⁷ și că aceasta avea necondiționat dreptul de a pretinde moștenitorilor asigurarea dreptului vidual⁹⁸. De asemenea, dreptul vidual putea fi reglementat prin testament, cu condiția ca dreptul femeii la locuință și la întreținere corepunzatoare averii să nu fie restrânse⁹⁹.

3. Este util să expunem și câteva aspecte din **dreptul musulman**, dat fiind faptul că acesta s-a aplicat în Dobrogea veche (1886) și în Dobrogea nouă (1921)¹⁰⁰.

În ceea ce privește succesiunea ab intestat era instituit privilegiul masculinității. În general, cuantumul dreptului femeii era de jumătate din cel al bărbatului, văduva luând jumătate din ceea ce ar lua bărbatul.

Atât soțul, cât și soția erau însă, moștenitori rezervatari. Din acest punct de vedere, soția era mai favorizată decât bărbatul: între rezervatari, ea venea în rândul al unsprezecelea, iar soțul în al doisprezecelea¹⁰¹.

În ceea ce privește cuantumul dreptului cuvenit soțului supraviețuitor se pare că regula generală era că, atunci când rămâneau copii, indiferent de femeia cu care i-a avut, femeia sau femeile musulmanului, „oricâte ar fi” primeau a opta parte din avere.

Dacă nu au rămas copii, partea femeii sau a femeilor era de o pătrime din succesiune.

Ceea ce se acorda femeilor se împărțea în mod egal între ele.

IV. Concluzii

Din cele expuse mai sus, rezultă că, în secolele XVIII- XIX, baza sistemului român succesoral era rudenii de sânge, ca la romani, legiuitorul fiind ghidat, în primul rând, de principiul conservării bunurilor în familia de sânge.

Cu toate acestea, în vechile coduri, soțul supraviețuitor, indiferent dacă era bărbat sau femeie, se bucura de drepturi succesoriale în averea soțului precedat în concurs cu rudele cele mai apropiate ale acestuia, respectiv cu descendenții, cu ascendenții privilegiați și colateralii lui de cujus. Drepturile de moștenire depindeau, cel mai adesea, de existența descendenților, care, de obicei, determina ca soțul supraviețuitor să aibă un drept de uzufruct, de vârstă descendenților sau de durata căsniciei. Doar în codurile din Moldova acestea depindeau de situația economică a soțului supraviețuitor, respectiv de înzestrarea sau neînzestrarea acestuia sau de starea de sărăcie. Influența religiei era resimțită prin aceea că recăsătorirea implica pierderea drepturilor succesoriale (spre exemplu, în Codul Callimah, Donici).

Îndepărtându-se de aceste coduri ce reflectau obiceiul pământului și care puteau fi luate drept model, în Codul civil din 1864, legiuitorul român a preferat să preia modelul Codului civil francez din 1804, oferind soțului supraviețuitor un drept de succesiune reciproc doar în lipsă de moștenitori legitimi, inițial în gradul al treisprezecelea, iar apoi în gradul al cincilea. Cunoscând criticile aduse sistemului francez, legiuitorul a oferit totuși văduvei sărace anumite drepturi în concurs cu rudele cele mai apropiate ale defunctului, dar, după cum reiese din jurisprudență, existau dubii în privința naturii acestui drept și existau numeroase situații în care textul nu oferea răspunsuri clare, revenind instanțelor de judecată rolul de a aprecia soluția cea mai apropiată de prevederile legale.

Ținând cont de noile idei ce începeau să se contureze în mentalitățile vremii, cum ar fi principiul egalității sexelor, considerăm că discriminarea exista în ceea ce privește drepturile succesoriale ale văduvului, acestea fiind privat atât de dispozițiile art. 864 C. civ. român din 1864, cât și de cele ale art. 1279 C. civ. român din 1864, principiul reciprocității consacrat de codurile anterioare fiind lăsat la o parte.

Privind legislațiile străine, nu doar cele prezentate în prezentul studiu, observăm că însăși baza sistemului succesoral a suferit modificări, alături de rudenția de sânge conturându-se și principiul afecțiunii prezumate a defunctului, principiu care justifică recunoașterea unui drept de succesiune pentru soțul supraviețuitor în concurs cu cele mai apropiate rude ale defunctului, fie în uzufruct, fie în proprietate sau soțul supraviețuitor având chiar dreptul de a alege între acestea două (Codul civil elvețian). De asemenea, la începutul secolului XX, cele mai multe legislații includeau soțul supraviețuitor în rândul moștenitorilor rezervatari (dreptul musulman, italian, german).

Acestea fiind spuse, considerăm că, față de vechile noastre coduri, cel din 1864 a reprezentat o involuție în materia drepturilor succesoriale ab intestat ale soțului supraviețuitor, această situație anacronică făcând necesară intervenția unei noi reglementări.

¹ Studiul este rezultatul cercetărilor finanțate în cadrul proiectului PN-II-ID-PCE-2011-3-0249, nr. 174/2011, intitulat *Evolution of family as a concept and its relevance for the inheritance order - a socio-juridical, religious and philosophical investigation*, director Mircea-Dan Bob.

* Masterand *Droit privé comparé* UBB Cluj-Napoca; irina.bardoczi@yahoo.com.

² *Pravilniceasca Condică 1780*, ediție A. Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1957, p. 102- 106; M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii Socialiste România*, Ed. Academia RSR, București, 1966, p. 127- 128; Gr. C. Conduratu, *Compararea drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor în dreptul roman, codicele Callimachi și Caragea, Codul lui Napoleon și Codul Alexandru Ion I.*, ed. Tipografia lucrătorilor asociați, Marinescu & Șerban, București, 1898, p. 54- 56.

³ Cas. civ., decizia 596/21 oct. 1913 apud *Pravilniceasca Condică 1780*, p. 213- 214.

⁴ Art. 3. „...asemenea și bărbatul, în loc de a treia parte...”.

- ⁵ Cas. civ. dec. 3682, 17 nov. 1925, Bul. Cas., 1925, vol. III, p. 153 apud Pravilniceasca Condică 1780, p. 213.
- ⁶ *Legiuirea Caragea*, ediție critică A. Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1959, p. 121- 122, p. 126; A. Rădulescu, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, Ed. Cultura Națională, București, 1925, p. 19-20; M. Eliescu, *op. cit.*, p. 128.
- ⁷ Art. 18. c) „...atunci perusia (averea) acelu părinte să se facă trei părți...”.
- ⁸ *Manualul juridic al lui Andronachi Donici*, ediție critică A. Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1959, p. 94- 95, 103- 104, 132- 134.
- ⁹ Cas. I, dec. 879/ 924, Pandectele Romane 33. I. 925, cu nota lui A. Rădulescu.
- ¹⁰ *Codul Calimach*, ediție critică A. Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1958, p. 113; Al. Oțetelișanu, *Curs de drept civil comparat cu aplicații la dreptul provinciilor alipite. Succesiuni*, Ed. Cultura Poporului, 1937, p. 96- 97; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 20- 21; Gr. C. Conduratu, *op. cit.*, p. 56- 57.
- ¹¹ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 21.
- ¹² C. Ap. Chisinău, dec. 178/1924, Pandectele Române 1924.III.37.
- ¹³ Cas. civ., dec. 879/21 mai 1924, Buletinul Casației 1924, p. 169 apud *Codul Calimach*, p. 917.
- ¹⁴ Cas. civ., dec. 394/20 oct. 1869, Buletinul Casației. 1869, p.460 apud *Idem*, p. 917.
- ¹⁵ C. Ap. Chisinău, I, dec. 167/1922, Pandectele Române 1923.III.60.
- ¹⁶ Cas. civ., dec. 879/21 mai 1924, Buletinul Casației, 1924, p. 169 apud *Codul Calimah*, p. 917. Motivele care determinau acest raționament erau, ca și în cazul Manualului lui Donici, de ordin religios și bazate pe principiul păstrării averii în cadrul familiei de sânge.
- ¹⁷ A se vedea C. Nacu, *Comparațiune între Codul Civil Român și Codul lui Napoleon*, ed. Librăriei Leon Alcalay, București, 1898, p. 292, p. 310, p. 620- 622.
- ¹⁸ În epoca dreptului clasic roman, vocația reciprocă a soților a fost generalizată printr-un edict pretorian, prin instituirea așa numitei *bonorum possessio unde vir et uxor*, soțul supraviețuitor moștenindu-l pe defunct doar în lipsa existenței altor rude în grad succesibil.
- ¹⁹ Cas. I, dec. 417/905, Bul. 1905, p. 1200, Cas. I., dec. 22/1912, Cur. jud. 12/1912 apud C. Hamangiu, N. Georgean, *Codul civil adnotat cu textul articolului corespunzător francez, italian și belgian cu trimeri la doctrina franceză și română și jurisprudența completă de la 1868- 1925*, vol. II, Ed. Librăriei Universala Alcalay & Co, București, 1925, p. 43.
- ²⁰ Pentru această explicație, a se vedea A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 2. Se impune observația că, deși textul art. 652 alin. 2 C. civ. vorbea despre moștenitori legitimi sau naturali, o exprimare mai adecvată ar fi fost „nici moștenitori naturali”, precum la art. 679 C. civ. Aceasta deoarece, după cum se exprima art. 652 alin. 2, cuvântul „copii naturali” se referea numai la mamă, nu însă și la tată, deși textul vorbea de defunct în genere. Prin urmare numai copiii naturali ai mamei excludeau de la moștenire pe bărbatul rămas văduv. Cât despre copiii naturali ce ar fi avut tată, ei nu excludeau soția rămasă văduvă pentru că ei nu aveau nici un drept la moștenirea tatălui lor, nici în cazul excepțional prevăzut de art. 307 C.civ. când căutarea paternității era, prin excepție, permisă. În acest sens, a se vedea D. Alexandresco, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român, tomul III, partea II*, Ed. Atelierele Grafice SOCEC & CO, București, 1912, p. 186, iar contra, a se vedea G. P. Petresco, *Succesiunile*, vol. I, ed. Tipografia Gutenberg, Bucuresti, 1895, p. 257- 258.
- ²¹ Cas., dec. 262/1890, Bul. 1890, p. 805- 807.
- ²² Cas. I., dec. 173/1888, Dreptul 57/ 1888, G. P. Petrescu, *op. cit.*, p. 273- 274.
- ²³ În același sens, a se vedea Cas. I, dec. 173/1899, Bul. 17/1988, p. 581; Cas. I, dec. 217/ 1901, Bul. 1901, p. 805 apud C. Hamangiu, *Codul civil adnotat...*, p. 43, p. 51.

- ²⁴ Pentru detalii despre aceste măsuri menite să protejeze pe moștenitori, precum și pentru criticile ce ar putea fi formulate, a se vedea A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 3-8; M. G. Rarincescu, *Curs de drept civil. Succesiunile (ab intestat și testamentare) și donațiunile*, București, 1945, p. 119- 120; Pentru expunerea pe larg a acestora, a se vedea G. P. Petrescu, *op. cit.*, p. 325- 337.
- ²⁵ Facerea inventarului apărea, astfel, ca o obligație impusă atât în interesul eventualilor moștenitori legitimi care s-ar fi ivit, cât și în interesul creditorilor moștenirii. A se vedea M. B. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 236.
- ²⁶ D. Alexandresco, *Droit ancien et moderne de la Roumanie*, ed. Duchemin, Paris, ed. Leon Alcalay, Bucarest, 1898, p. 161- 162; Idem, *Principiile dreptului civil român*, vol. II, Atelierele Grafice SOCEC& Co, București, 1926, p. 66- 67.
- ²⁷ Idem, *Explicațiunea...*, p. 193- 196.
- ²⁸ Acest text a fost alcătuit sub influența vechiului nostru drept. De aceea el nu are corespondent în Codul civil francez și trebuie interpretat, în special, cu ajutorul izvoarelor din care a fost luat. D. Alexandresco, *Dreptul de moștenire al femeii*, Dreptul 26/ 1912, p. 201- 206. Se știe că la noi s-au aplicat într-o oarecare măsură, alături de celelalte izvoare, dreptul lui Justinian și dreptul greco- roman, influența lor reflectându-se în codurile alcătuite, în care însă, s-a ținut cont și de obiceiul pământului. Pentru expunere, a se vedea A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 9- 14.
- ²⁹ Trib. Gorj, dec. din 1889, Dreptul 3/ 1890, p. 24. Conform acestei decizii, considerând că pentru a cunoaște adevăratul înțeles al cuvântului „văduvă” din art. 684 C. civ. trebuie să ne referim la Codul Caragea, de unde s-a luat acest articol în întregul său (art. 17, lit. k, art. 18, lit. c, partea IV) și la Nuvela 117 din dreptul roman, precum și la regulile din dreptul canonic, pe care le-a imitat Caragea, se observă că nicăieri nu se găsește cuvântul „văduvă”, ci „soț”, „soție” sau „obrazul cel viu”; cu alte cuvinte că, prin „văduvă” nu trebuie să înțelegem soția care nu s-a recăsătorit, ci soțul supraviețuitor.
- ³⁰ În acest sens, a se vedea D. Alexandresco, *Explicațiunea...*, p. 186. Unii autori susțineau că, totuși, în cazul în care copiii naturali erau recunoscuți conform art. 304 C.civ., ei ar fi putut veni la moștenire în concurs cu văduva săracă. În acest sens, a se vedea G. P. Petrescu, *op. cit.*, p. 257-260.
- ³¹ Pentru expunerea acestor opinii, a se vedea G. P. Petrescu, *op. cit.*, p. 303- 313.
- ³² Curtea de apel Buc. secț. III, dec. 166/ 1889, Dreptul 61/ 1889, p. 495- 496.
- ³³ În același sens, a se vedea Trib. Ilfov secț. I, dec. din 1890, Dreptul 37/ 1890, p. 299- 300.
- ³⁴ ICCJ secț. I, dec. 173/ 1888, Dreptul 57/ 1888, Curtea de apel Iasi secț. I, dec. din 1890, Dreptul 34/ 1890, p. 271- 273, Civil secț. I, dec. 404/ 1892, Bul. 1892, p. 1087, Curtea de apel Buc. secț. II, dec. din 1902, Dreptul 28/ 1903, p. 231- 232. În același sens, Cas. I, dec. 173/ 1988, Bul. 17/1988, p. 581; Cas. I/ 1906, Bult. 1906, p. 723; Trib. Argeș, Dr. 50/1908, p. 407; Cas. II, dec. 38/ 1912, Bul. 1912, p. 311 apud C. Hamangiu, *Codul civ. adnotat...*, p. 49, p. 51; D. Alexandresco, *Explicațiunea...*, p. 214-215 și jurisprudența citată; D. Alexandresco, *Dreptul de moștenire al văduvei sărace*, Dreptul no. 50/ 1908, p. 405- 407.
- ³⁵ Al. Degré, *Scieri Juridice*, vol. I, ed. Tip. Gutenberg, Joseph Göbl, București, 1900, p. 173.
- ³⁶ Pentru consecințele caracterului special al dreptului văduvei sărace, a se vedea M. B. Cantacuzino, *Elementele dreptului civil*, ed. Cartea Românească S.A., București, 1921, p. 225- 226.
- ³⁷ Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 28. Consecințele acestor prime două opinii se reflectau, precum se va vedea, în modul de împărțire al succesiunii între văduva săracă și ascendenții sau colateralii privilegiați.
- ³⁸ Nicolae, Hippolyte G., Dreptul 26/ 1914, p. 202- 203.
- ³⁹ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 28- 31.
- ⁴⁰ Mai precis, în Novelele 53, 117 ale lui Justinian, în Basilicale (Cartea 28, titlul 12) și în dispozițiile din Armenopol.

- ⁴¹ Cas. I, 262/ 1890, Bul. 16/1890, p. 806; Cas. I, dec. 61/1877, Bul. 11/1977, p. 68; Cas. I, dec. 282/ 1878, Bul. 9/1878., p. 258; Apel Iasi secț. I, dec. 24/1890, Dr. 34/1890; C. apel Buc., secț. I, dec. 54/ 1923, Jur. Gen. 1923, p. 1201; Pand. Rom. 1924, III, 36 apud C. Hamangiu, *Codul civil adnotat...*, p. 43, p. 50, p. 54.
- ⁴² A se vedea în acest sens, Hamangiu, C., Rosetti Bălănescu I., Băicoianu, Al., *Tratat de drept civil român*, vol. III, ed. All, București, 1998, p. 253; C. Nacu, *Dreptul civil român*, vol. II, ed. I. V. Socecu, București, 1902, p. 90; D. Alexandresco, *Explicațiunea...*, p. 206; M. B. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 225.
- ⁴³ Trib. Iasi secț. I, dec. 262/ 1920 cu nota lui D. Alexandresco, *Dreptul* 13/ 1921, p. 102- 103.
- ⁴⁴ Curtea de apel Buc. secț. I, dec. din 1923, *Dreptul* 37/ 1923, p. 291- 293.
- ⁴⁵ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 34-36.
- ⁴⁶ G. Plastara, *Curs de drept civil român pus la curent cu jurisprudența, legislația pozitivă, noile tendințe juridice, dreptul comparat și dreptul provinciilor alipite*, vol. III, ed. Cartea Românească, București, 1927 (?), p. 85- 87; C. Hamangiu, I. Rosetti Balanescu, Al. Baicoianu, *op. cit.*, p. 249.
- ⁴⁷ Curtea de apel Buc. secț. II, dec. din 1902, *Dreptul* 28/ 1903, p. 230- 231.
- ⁴⁸ Trib. Ilfov secț. I, dec. din 1890, *Dreptul* 37/ 1890, p. 299- 300.
- ⁴⁹ ICCJ secț. II, dec. 82/ 1888, *Dreptul* 29/ 1888, p. 227- 228. În același sens, Cas. II, 2/1981, Bul. 23/1981, p. 270 apud C. Hamangiu, *Codul civ. adnotat...*, p. 43; *Dreptul* 57/ 1888; Bul. 1901, p. 805; Cur. Jud. 47/ 1901 apud D. Alexandresco, *Explicațiunea...*, p. 208.
- ⁵⁰ ICCJ secț. I, dec. din 1906, Cur. jud. 40/ 1906, p. 318- 319.
- ⁵¹ Cas, I, dec. 240/1902, Bul., p. 729; Cas. I, dec. 21/ 1914, Jur. Rom. 1914, p. 130 apud C. Hamangiu, *Codul civ. adnotat...*, p. 51, p. 53.
- ⁵² Trib. Ilfov secț. I, dec. din 1890, *Dreptul* 37/ 1890, p. 299- 300.
- ⁵³ Trib. Iasi, secț. I, dec. 262/ 1920, *Dreptul* 13/ 1921, p. 102- 103.
- ⁵⁴ Curtea de apel Iasi secț. I, dec. din 1890, *Dreptul* 34/ 1890, p. 271- 273.
- ⁵⁵ Care nu admitea raportul decât între descendenți deoarece calculul fictiv din art. 849 C. civ. nu presupunea o înmânare a obiectelor donate, după cum se întâmpla în raportul real din art. 751 C. civ., ci dispozițiile acelui text de lege cuprindeau numai o operație fictivă de calcul necesară la formarea echitabilă a masei succesiunii.
- ⁵⁶ Trib. Iași, dec. din 1920, *Dreptul* 13/ 1921, p. 102 apud C. Hamangiu, I. Rosetti Bălănescu, Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 252.
- ⁵⁷ Cu privire la donațiile pe care le-ar fi primit văduva săracă de la de cuius, ea le putea păstra sub rezerva următoarelor distincții: dacă renunța la succesiune, donațiile îi rămăneau dobândite în limita cotațiilor disponibile, iar dacă accepta succesiunea, văduva neputând cumula donațiile cu proporția ce i-o recunoștea legea în succesiunea defunctului, ea raporta darurile primite, scăzând valoarea lor din partea ce avea de luat. Așadar, în cazul în care valoarea donațiilor făcute văduvei ar fi fost inferioară părții sale de moștenire, dreptul său se mărginea la completarea acelei părți; dacă din contră, valoarea donațiilor trecea peste cota ce îi era atribuită prin art. 684 C.civ., moștenitorii rezervatari aveau dreptul să ceară reducțiunea lor.
- În cazul în care văduva primea de la de cuius o donație în plină proprietate și venea în concurs cu descendenții, jurisprudența a decis că pentru raportul acestei donații, aceasta va fi transformată în rentă viageră care se va scădea din uzufructul ce se cuvenea văduvei. A se vedea, *Ibidem*, p. 252.
- ⁵⁸ Cum a făcut trib. Vlașca, *Dreptul* 79/ 1873.
- ⁵⁹ B. M. Missir, *Dreptul* 1873, p. 7- 8.

- ⁶⁰ Craiova, dec. din 1923, Pandectele Române 1924. II. 33. Al. Degré, *op. cit.*, p. 173; C. Hamangiu, I. Rosetti Bălănescu, Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 251 și jurisprudența citată atât în acest sens, cât și cea citată în sens contrar. Pentru criticile aduse acestei soluții, a se vedea A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 41- 42. Pentru prezentarea detaliată a acestor soluții, precum și pentru alte soluții propuse, a se vedea Dem. D. Stoenescu, Dreptul 42- 43/ 1916, p. 332- 336, p. 342- 344.
- ⁶¹ Dreptul la alimente, abitația și anul de doliu amintesc de vechea instituție a douaire-ului din vechiul drept cutumiar francez, instituția morgengabenului sau calul de ginere din legile anterioare codului din 1864. A se vedea, G. P. Petrescu, *op. cit.*, p. 276- 277.
- ⁶² A se vedea în acest sens, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 44- 45; D. Alexandresco, *Explicațiunea...*, p. 211- 212; G. Plastara, *op. cit.*, p. 91; C. Hamangiu, I. Rosetti Bălănescu, Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 253- 254, precum și jurisprudența citată de acești autori.
- ⁶³ Apel Iași, dec. din 1890, Dreptul 34/ 1890.
- ⁶⁴ Apel Buc. secț. I., dec. 76/ 1886, Dreptul 61/ 1886.
- ⁶⁵ Trib. Prahova secț. II, Cur. jud. 72/ 1903, Apel Buc. secț. I, Dreptul 64/ 1908, p. 523; G. Meitani, *Femeia nedotată are dreptul de a cere o pensie alimentară din averea soțului în timpul anului de doliu?*, Dreptul 64/ 1902, p. 521- 523.
- ⁶⁶ Apel Buc. secț. I, dec. 101/ 1891, Dreptul 53/ 1891.
- ⁶⁷ Trib. Covurului, Dreptul no. 47/ 1899.
- ⁶⁸ Trib. Ilfov II, Dreptul 64/ 1908, p. 525.
- ⁶⁹ Trib. Suceava, dec. din 1893, Dreptul 67/ 1893.
- ⁷⁰ Apel Buc. secț. I, Cur. jud. 73/ 1906 apud C. Hamangiu, *Codul...*, p. 364.
- ⁷¹ Curtea de apel Iași secț. I, febr. 1890, Dreptul 34/ 1890, p. 271- 273.
- ⁷² Curtea de apel Galați, secț. I, dec. 61/ 1899, Dreptul 89/ 1899, p. 311- 312.
- ⁷³ C. Apel Buc. I, Cur. jud. 73/1906, Trib. Dâmbovița, dec. din 1894, Dr. 32/1894, p. 1279, Apel Buc. secț. I, Cur. jud. 73/1906, C. Apel Buc, secț. I, dec. 48/ 1920, Cur. Jud. 40-41/1920, P. R. 1922, II, 37; Cas. I, 521/ 1921, Cur. jud. 45/1921 și 4/ 1922, Jur. rom. 13-14/1 922, Pand. Rom. 1923, I, 148 apud C. Hamangiu, *Codul...*, p. 51, p. 363, p. 364.
- ⁷⁴ În sens contrar, a se vedea D. Alexandresco, *Droit ancien...*, p. 166.
- ⁷⁵ Din cauza modului de redactare al acestei legi, în practică s-au ivit anumite dificultăți. A se vedea, Dreptul no. 11/ 1923, p. 81- 83.
- ⁷⁶ ICCJ secț. I, dec. 1213/ 1924, Dreptul 15/ 1925, p. 119- 120, Curtea de apel Iași sect. II, dec. 114/ 1923 cu nota lui D. Alexandresco, Cur. jud. 10/ 1924, p. 153- 155.
- ⁷⁷ Pentru guberniile din ținuturile Transcaucaziei, Cernihovului și Poltavei erau aplicabile unele reguli speciale în această materie. Pentru acestea, a se vedea A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 54.
- ⁷⁸ Al. Otetelișanu, *op. cit.*, p. 124.
- ⁷⁹ A se vedea, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 52- 55; G. Plastara, *op. cit.*, p. 305, p. 315, 319- 320.
- ⁸⁰ Șt. Laday, *Codul civil austriac, în vigoare în Ardeal completat cu legile și regulamentele modificatoare curpinzând și jurisprudența*, vol. II, Ed. Curții de apel, Cluj, 1926, p. 347- 467; A se vedea, Anca I. Leontin, *Compendiu de drept civil cuprinzând codul civil austriac în vigoare în Transilvania comparat cu dreptul civil al părților ungurene și dreptul civil al Vechiului Regat, precum și modificările făcute prin legile de unificare*, Ed. Institutul de Arte Grafice Alexandru Anca, Cluj, 192(?) , p. 128- 129.
- ⁸¹ Cl. 380/ 1906, Curia F. XII. 2556/ 1906 apud Șt. Laday, *op. cit.*, p. 347.

- ⁸² Conform art. 1255, un soț putea ceda celuilalt uzufructul averii pentru cazul supraviețuirii.
- ⁸³ Curia F. IV. 856, Curia F. VI. 1163, 1900, C. 657/ 1898, C. 288/ 1900, p. 394- 395
- ⁸⁴ Acest drept nu putea fi prelungit decât într-un singur caz, și anume când văduva era însărcinată și când întreținerea ei era obligatorie pentru moștenitori până la trecerea altor șase săptămâni, socotite însă de la nașterea copilului (parag. 1243). A se vedea, G. Plastara, *op. cit.*, p. 302- 305.
- ⁸⁵ Salvador A. Brădeanu, *La succession ab intestat et la réserve dans le droit hongrois et dans le droit autrichien de la Transylvanie*, thèse pour le doctorat, Librairie Arthur Rousseau, Rousseau & Cie, Paris, 1929, p. 145-160; Al. Oțetelișanu, *op. cit.*, p. 185- 188; Pentru jurisprudența citată, precum și pentru alte detalii, a se vedea G. Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, Ed. Tipografia Fondul Cărților Funduare, București, 1923, p. 304- 381.
- ⁸⁶ Dec. cur. 4606/ 1901, dec. cur. 4700/ 1908 apud G. Plopu, *op. cit.*, p. 316.
- ⁸⁷ Rp. I. 2596/ 1816 apud *Ibidem*, p. 317.
- ⁸⁸ Dec. cur. 10787/ 1906, 1128/ 1910, precum și alte decizii în acest sens Rp. I. 8988/ 1915, apud *Ibidem*, p. 318.
- ⁸⁹ Rp. 4750/ 1905, 2649/ 1913, 6275/ 1914, *Ibidem*, p. 317.
- ⁹⁰ Dec. cur. 220/ 1909 apud *Ibidem*, p. 318.
- ⁹¹ T.M. 30/ 1904, Curia F. XII. 2556/ 1906, Cl. 380/ 1906, Cl. 498/ 1913, Cl. 361/ 1914 G apud Șt. Laday, *op. cit.*, p. 347, p. 348.
- ⁹² *Ibidem*, p. 350- 351.
- ⁹³ Succesiunea soțului supraviețuitor era aplicabilă tuturor claselor sociale, în timp ce succesiunea văduvei se aplica exclusiv nobililor și persoanelor care exercitau profesii liberale (honoratiores); condiția prealabilă deschiderii succesiunii văduvei este existența descendenților, lipsa acestora determinând deschiderea succesiunii soțului supraviețuitor; succesiunea văduvei, precum indica și numele, era destinată exclusiv femeilor, fără ca bărbatul să o poată invoca în favoarea lor.
- ⁹⁴ Dec. cur. 1814/ 1904 apud G. Plopu, *op. cit.*, p. 323.
- ⁹⁵ Dec. cur. 4339/ 1883, *Ibidem*, p. 325.
- ⁹⁶ Curia 6275/ 1914, C. I. 8988/1915, Curia 4750/ 1905 apud *Ibidem*, p. 348- 349. În același sens, a se vedea Cas. I c. Ardeal, 19 oct. 1923 cu nota de G. Plopu, P. R. 138, II, 925 și T. Oradea Mare, 9 ian. 1925 cu nota de G. P. Docan, P. R. 138, II, 925.
- ⁹⁷ Dec. cur. 442/ 1898 apud G. Plopu, *op. cit.*, p. 332.
- ⁹⁸ Dec. cur. 5317/ 1911 apud *Ibidem*, p. 332.
- ⁹⁹ Dec. cur. 3475/ 1899 apud *Ibidem*, p. 332.
- ¹⁰⁰ D. Alexandresco, *Droit ancien...*, p. 163; Al. Oțetelișanu, *op. cit.*, p. 235- 236; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 58.
- ¹⁰¹ De asemenea, este de remarcat că, în această materie, femeile erau preferate ca număr, deoarece din doisprezece rezervatari, trei erau de gen masculin și nouă de gen feminin. Trebuie menționat, însă, că deși bărbatul erau mai puțini ca număr, totuși ei ocupau primele trei locuri: tatăl, tatăl mare și fratele uterin.